

HÁČKOVÉ HARFY

HISTORIE A KONSTRUKCE

Konference 16. / 17.10.2024

Metodické centrum dokumentace, konzervace a restaurování
hudebních nástrojů

Karmelitská 2, 118 00 Praha

Hudebníci na harfu, snímek kolem r.1900

1. Úvod a systematika

2. Historie

- Kdy a kde vše začalo?!
- Centra háčkové harfy a hudebního hnutí: Přísečnice / Nechanice

3. Konstrukce a charakteristiky háčkové harfy

- Popis konstrukce a materiálů

4. Mechanismus

- Háčky jako zařízení k přeladění strunných nástrojů (harfy)
- Ladění a hra na harfu

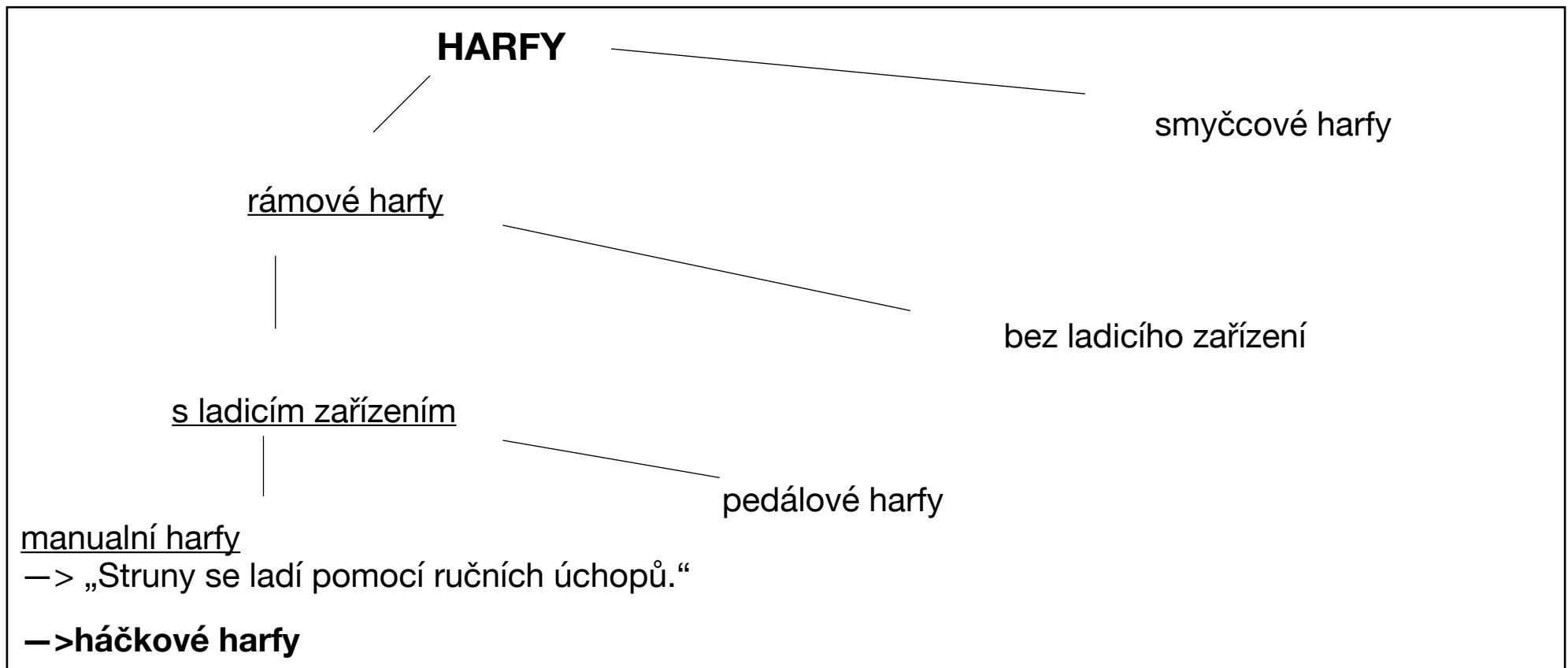
5. Umělecké skupiny/repertoár

6. Závěru

- Háčkové harfy - dnes
- Otázky

1. Úvod a systematika

Hornbostel-Sachs-Systematika (1914): harfy —> „složené chordophony“

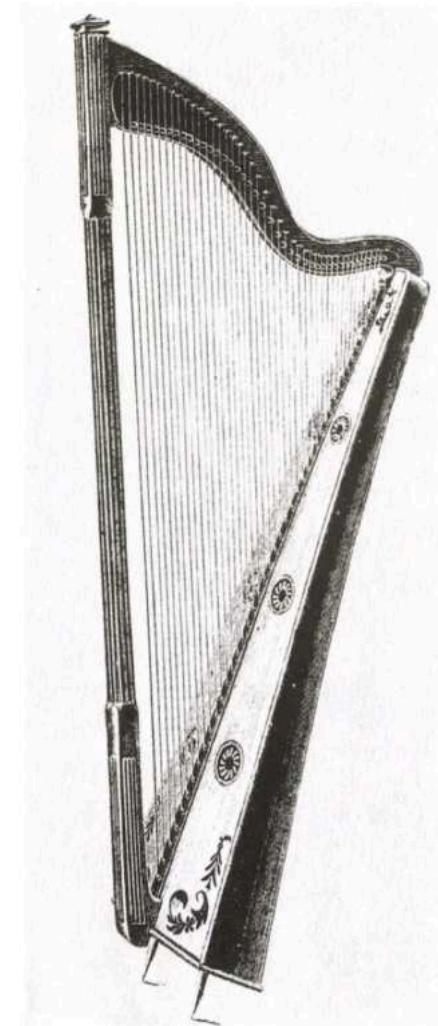

*Rámové harfy:

- tři části: sloup, tělo (korpus) a krk
 - > tato trojdílnost umožňuje vyšší napětí strun, což vede k lepší laditelnosti harfy
- chromatické (jednořadé, dvouřadé)
- diatonické

Kritika vývoje ladicích zařízení:

- hra na harfu s půltóny byla možná pouze na chromatických harfách zkušenými virtuózi

Česká háčková harfa z hudebního katalogu firmy Zimmermann, cca 1899

2. Historie - kdy a kde vše začalo?!

- Hans Joachim Zingel (1904-1978), německý harfista a muzikolog, datuje vynález háčkové harfy tyrolskými harfisty do **posledního desetiletí 17. století**
- Jiří Kleňha (*1941), autor knihy „Harfenictví v Čechách“, předpokládá, že háčkové harfy byly v **Tyrolsku pouze vylepšeny a změněny, nikoli vynalezeny**
- **vynalezeny** byly podle skladatele Johanna Karl Gustav Wernicha (1752–cca 1800), **v Berlíně, ve Vídni a v Čechách**

Centra háčkové harfy a hudebního hnutí: Přísečnice / Nechanice

Přísečnice: Ústecký kraj (v roce 1973 byla demolována z důvodu výstavby přehrady)

Nechanice: východní Čechy, západně od Hradce Králové

- v obou centrech se vyvinulo hudební hnutí harfistů v letech 1750 až 1850 z následků ekonomické nouze: obyvatelé hledali nové možnosti obživy
- hudební sbory byly různě formovány (např. dámské kapely, „harfení dívky“) a organizovány —> hrály po celém světě

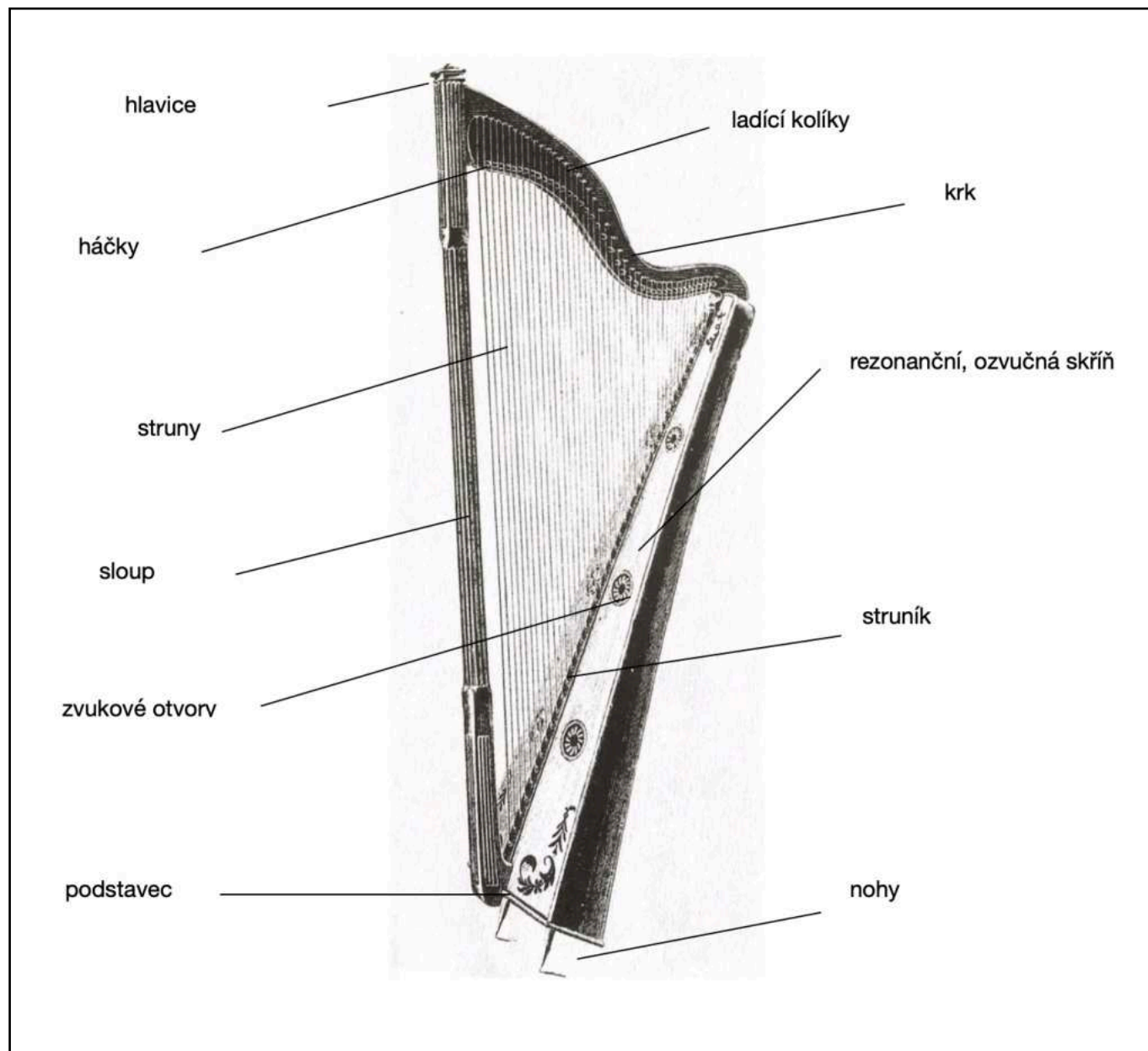
1917/1918: Úpadek harfenictví —> první světová válka; podniky, které vznikly nabízely bývalým harfenistům a harfenistkám alternativní a především finančně atraktivnější pracovní příležitosti

3. Konstrukce a charakteristiky háčkové harfy

Požadavky:

- musely být lehké a snadno přenosné
- nástroje měly být dostupné —> harfy byly většinou vyráběny „méně zručnými“ truhláři nebo výrobci hudebních nástrojů

Popis stavby: Konstrukce a materiály

4 kg - 6 kg

1350 mm - 1450 mm

jsou nebo nejsou
ozdobené

koncertní harfy:

34 kg - 72 kg

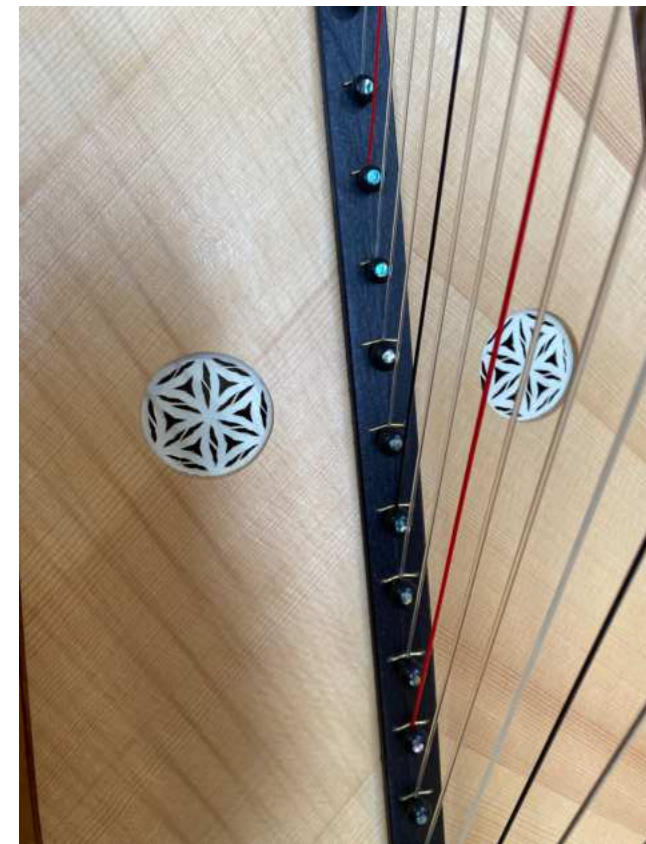
1750 mm - 1900 mm

Zvukové otvory: papír, dřevo

- rozetky, tvar spirály, víru nebo květiny: symetricky umístěny na každé straně struníku
- vyražené otvory

Zvukový otvor, tvar víru

Zvukový otvor z papíru

Háčková harfa, nesignovaná, Přísečnice/
Severní Čechy, kolem roku 1870

Harfa s ladicím zařízením,
nesignovaná, Jižní Německo
nebo Čechy, po roce 1815

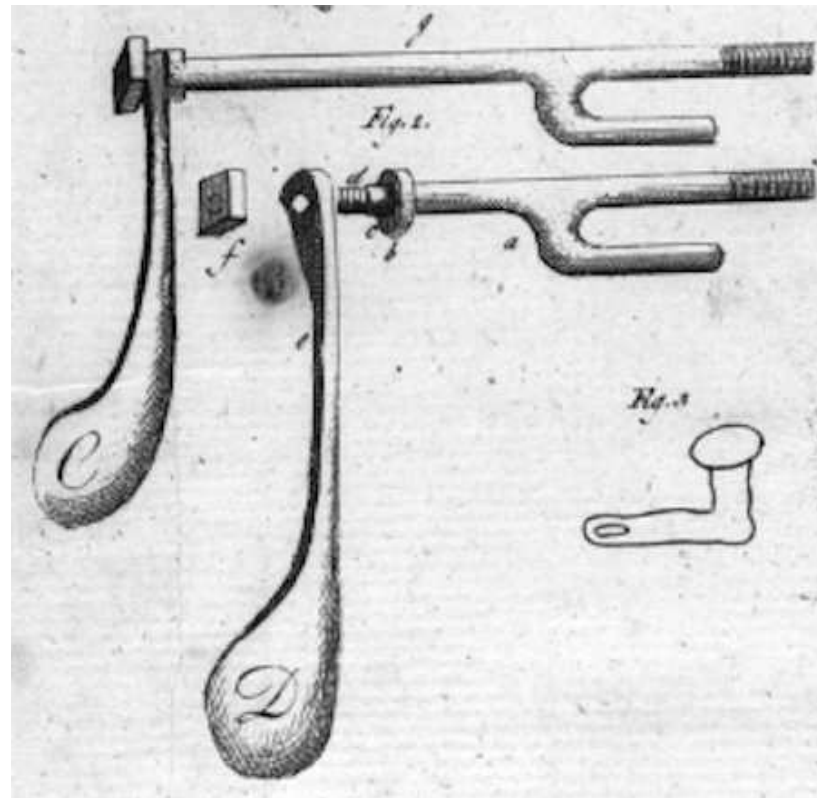
4. Mechanismus

Háčky jako zařízení k přeladění harfy

- nejjednodušší přeladovací zařízení:
 - hák ve tvaru kruhu nebo písmena **U**, vyrobené z mosazi nebo ze železa
 - > pomocí něj bylo možné rukou **-otáčivým pohybem-** zkrátit jednu strunu o vzdálenost potřebnou pro zvýšení **o půltón**
- u některých nástrojů je háček umístěn tak, že jej lze otáčet **oběma směry**
- počet háčků se liší od harfy k harfě, závisle na regionu, ve kterém byly vyrobeny

Nevýhody:

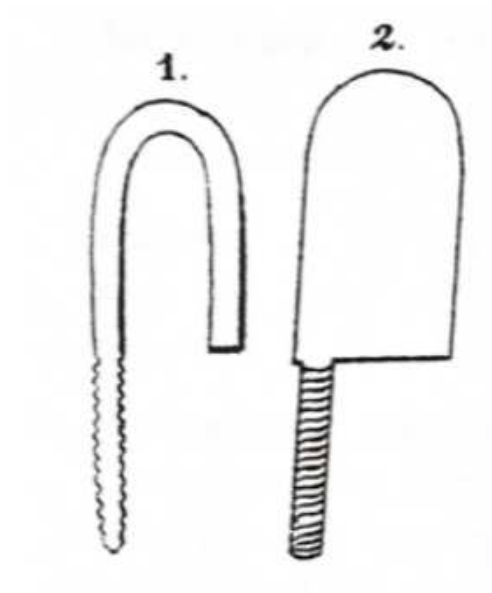
- pokud má každá struna háček: je obtížné rozlišit háčky jednotlivých strun, protože jsou velice „blízko vedle sebe“ —> háčky dostaly rukojetí, která byla označena daným tónem

háčky s rukojetím

Nevýhody:

- plátky měly zabránit nežádoucím zvukům háčku: mosaz byla pro struny příliš ostrá, což způsobovalo rychlejší trhání strun

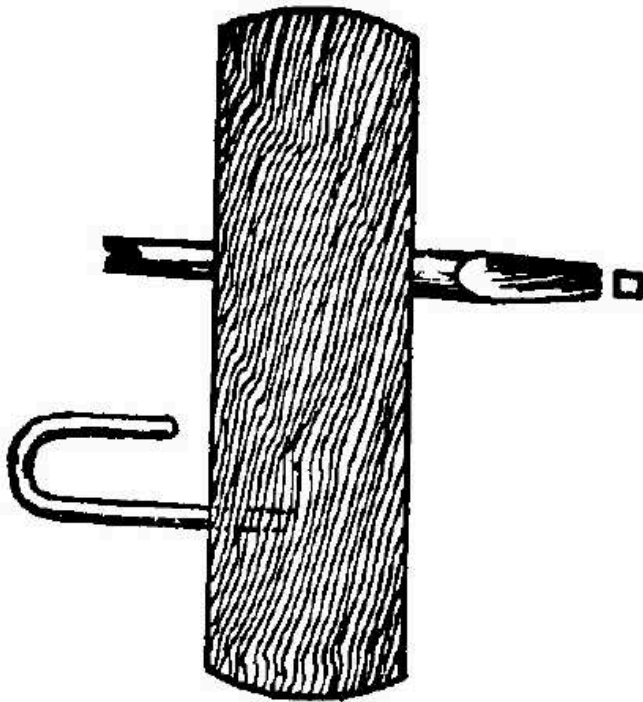
1 háček
2 plátek

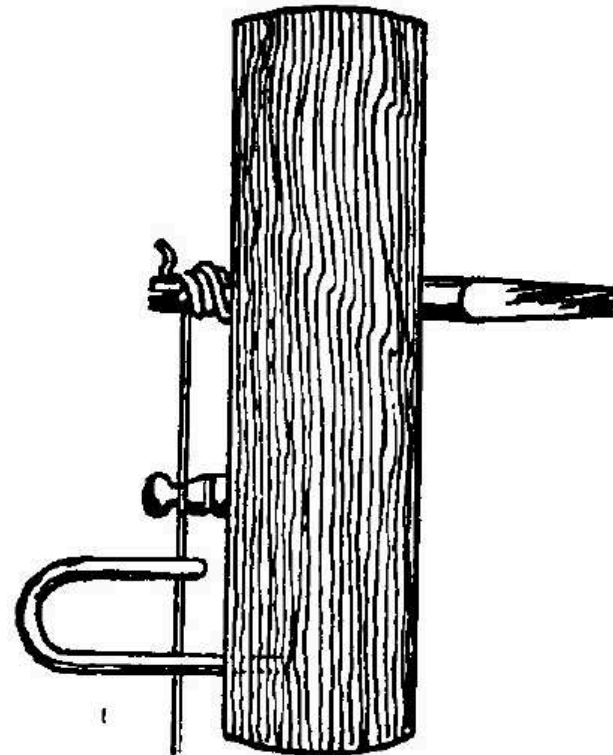
plátky u harfy (s ladicím zařízením,
neoznačené, Jižní Německo nebo
Čechy, po roce 1815, Muzeum
hudebních nástrojů Berlín)

Nevýhody:

- struny se přeladí, když háček tlačí proti struně —> kulaté kolíky ze železa mezi ladícím kolíkem a háčkem, snižují tlak na jednotlivé ladící kolíky

ladící kolík a háček

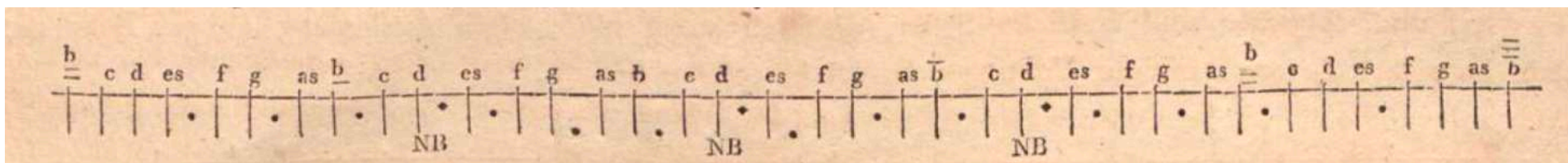
ladící kolík, kulatý kolík a háček

Nevýhody

- nepřesné přeladění struny → háček byl opatřen omezením při otáčení
 - struny bylo možno přeladit pouze na jedné straně harfy → zdvojené háčky (procházely krkem a byly ohnuté na obě strany)
- v současnosti se používají háčky vyrobené z oceli, ocel je odolná a dobře tvarovatelná

Ladění a hraní

- počet háčků se lišil v rámci jedné oktávy
- **výhodné** by bylo **sjednocení** strun a háčků
- neměly pevně stanovené ladění ani určitý rozsah tónů
- Johann Georg Heinrich Backofen doporučuje ladění v **Es-Dur** (jako pedalové harfy)

Johann Georg Heinrich Backofen: návrh ladění háčkové harfy

5. Umělecké skupiny/repertoár

Ensembley

- jen málokdy cestovaly samy, spíše tvořily soubory
- „Harfení dívky“: ve věku jedenácti nebo dvanácti let, doprovázeny svými matkami nebo jinými příbuznými
- hrály koncerty v malých skupinách: harfení kapely → dámské kapely
- Nejčastější obsazení:

a) Housle, harfa

b) Housle, flétna, harfa, (kytara)

c) Housle, lesní roh, harfa

d) Flétna, klarinet, harfa

e) Flétna, fagot, akordeon, harfa

f) Housle, dudy, harfa

g) Akordeon, harfa

- většinou se hrálo pod širým nebem na veřejných prostranstvích, příležitostně na lidových slavnostech a trzích
- postupem času se zvyšuje rozmanitost hracích míst: varieté, zpívající sály, taneční podniky, šantán a specializovaná divadla

—> rozšířil se i repertoár

Repertoár/Typické skladby

- háčková harfa často sloužila jako doprovodný nástroj
- populární písně, zábavnou a taneční hudbu, moritáty, vídeňské klasiky, taneční hudbu a hity
- písně byly inspirovány lidovými písněmi: ukrajinské, polské, turecké, řecké, židovské, arménské, gruzínské, perské, kurdské, ázerbájdžánské

6. Háčkové harfy - dnes

- dnešní trh s háčkovými harfami: „české háčkové harfy“, občas nemají háčky, ale pultónová páky/tlačítka

—> Pultónové páky/tlačítka mají oproti háčkům řadu výhod:

- páka (s různě složitým mechanismem) se ovládá lineárně, což je jednodušší a rychlejší než rotační pohyb
 - páka má zarážku
- harfáři, kteří stále vyrábějí harfy s háčky, se většinou orientují na harfy historické
 - hudebníci mají o hru na háčkové harfy stále zájem

Děkuji za Vaší pozornost!

dnešní háček

Zdroje

Babbe, Annkatrin: „Von der Straße in den Konzertsaal. Damenkapellen und Damenorchester im 19. Jahrhundert“, v: Michael Ahlers, Martin Lücke a Matthias Rauch (Ed.): *Musik und Straße*, Wiesbaden 2019, S. 127-146.

Backofen, Johann Georg: *Anleitung zum Harfenspiel, mit eingestreueten Bemerkungen über den Bau der Harfe*, Leipzig 1800.

Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften, s. Sr. k. k. Vaše Veličenstvo Nejmilostivější privilegio privative (Ed.): *Schematismus für das Königreich Böhmen auf das gemeine Jahr 1818*, Praha 1818.

Droysen-Reber, Dagmar: *Harfen des Berliner Musikinstrumenten-Museums - Bestandskatalog*, Berlin 1999, S. 45-51 a S. 129-151.

Fehnl, Josef: „Preßnitz, die Musikantenstadt“, v: *Sudetenpost*, řada 9, ročník 8, 4. května 1962, S. 4.

Fendl, Elisabeth: „Die Preßnitzer Harfenmädchen“, v: Jörn Peter von Hiekel und Elvira Werner (Ed.): *Musikkulturelle Wechselbeziehungen zwischen Böhmen Ed. Sachsen*. Dresden 2007, S. 208-224.

Gampe, Theodor: „Ein fahrend Völkchen“, v: *Nordböhmische Touristen-Zeitung*, č. 1, Aussig 1887, S. 7-9.

Gebauer, Bohuslav: „Ostböhmischer Sklavenhandel“, v: *Die Ursachen, Erscheinungsformen und die Ausbreitung der Verwahrlosung von Kindern und Jugendlichen in Österreich (=Schriften des Ersten Österreichischen Kinderschutzkongresses, Bd. 1)*, Wien 1907, S. 395-413.

Herbst, Johann Friedrich Wilhelm: *Über die Harfe nebst einer Anleitung sie richtig zu spielen*, Berlin 1792, v: Erich Moritz von Hornbostel und Curt Sachs: „Systematik der Musikinstrumente. Ein Versuch“, in: *Zeitschrift für Ethnologie* 46/4 a 5, 1914, S. 553-590.

Kleňha, Jiří: *Das Harfenspiel in Böhmen*, Prag 1998.

Komma, Karl Michael: *Das Böhmische Musikantentum*, Kassel 1960.

Kotašová, Daniela: *Harfy ve sbírce Národního muzea - Českého muzea hudby*, Praha 2022.

Kunz, Ludvík: „Rahmenharfen“, v: Ernst von Emsheimer a Erich Stockmann (Ed.): *Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei*, Bd. 2, Leipzig 1974, S. 91-96.

Kupková, Veronika: *Přísečnice žije! Preßnitz lebt!*, Mildenau 2020. 46

Merker, Emil: *Böhmisches Erzgebirge. Erinnerungen*, München 1965.

Meyering, Wolfgang und Thym-Hochrein, Nancy: „Das himmlische Instrument. Eine kurze Geschichte der Harfe“, v: *TFF Magie 2011*, Rudolstadt 2011, S. 108-121.

Režný, Josef: *Lidové hudební nástroje v Čechách*, 1974, S. 31-34.

Rosenzweig, Heidrun (Ed.): „Johann Georg Heinrich Backofen: Die deutsche Harfe um 1800“, v: *Historische Harfen. Beiträge zur Theorie und Praxis historischer Harfen*, 1991, S. 80-97.

Sál, František Ladislav: *Harfenické děti*, Prag 1914.

Salmen, Walter: *Beruf: Musiker. Verachtet - vergöttert - vermarktet. Eine Sozialgeschichte in Bildern*, Kassel 1997, S. 203 -205.

Stockmann, Erich: „Zum Terminus ‚Volksmusikinstrument‘“, v: *Forschungen und Fortschritte*, Bd. 35, Berlin 1961, S. 337-340.

Thym-Hochrein, Nancy: „Zwischen Prüderie und Prostitution - Das Leben und die Musik der böhmischen Wanderharfenistinnen“, v: Marianne Bröcker (Ed.): *Berichte aus dem ICTM-Nationalkomitee Deutschland*, Bamberg 1998, S. 279-299.

Thym-Hochrein, Nancy: „Die Hakenharfe - Bauweise, Spieltechnik, Geschichte“, v: Monika Lustig (Ed.): *Zur Baugeschichte der Harfe vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*. Michaelsteiner Konferenzberichte XLVII, Michaelstein 1995, S. 86-103.

Weller, Enrico: „Böhmisch-sächsische Wechselbeziehungen, dargestellt am Musikinstrumentenbau im vogtländisch-westböhmischen Raum“, v: Jörn Peter von Hiekel und Elvira Werner (Ed.): *Musikkulturelle Wechselbeziehungen zwischen Böhmen und Sachsen*, Dresden 2007, S. 165-187.

Wernich, Johann Karl Gustav: *Versuch einer richtigen Lehrart die Harfe zu spielen, wobey die Grundsätze nach welchen dieses Instrument erlernt werden muß, mit der größten Deutlichkeit, und solchergestalt vorgetragen werden, daß der Liebhaber desselben eine hinlängliche Geschicklichkeit darauf erlangen könne, von J. C. G. W.*, Berlin 1792.

Zingel, Hans Joachim: „Zur Geschichte der Volksharfe“, v: Hans Hüsch (Ed.): *Musicae Scientiae Collectanea, Festschrift Karl Gustav Fellerer zum siebzigsten Geburtstag am 7. Juli 1972*, Köln 1973, S. 707-715.

Zingel, Hans Joachim: *Harfe und Harfenspiel, vom Beginn des 16. bis ins zweite Drittel des 18. Jahrhunderts*, Halle (Saale) 1932. 47

Internet:

Mitka, Lutz u. a.: „Kupferberg/Měděnec - schon längst vergessen?“, URL: [http:// www.unbekannter-bergbau.de/inhalte/spot_14_001_medenece.html](http://www.unbekannter-bergbau.de/inhalte/spot_14_001_medenece.html) (poslední přístup dne 04.10.2024)

Nationalmuseum Prag, Methodisches Zentrum der Dokumentation, Konservierung und Restaurierung von Musikinstrumenten: „Instrumentenbauer in Preßnitz“, URL: <https://www.mcmi.cz/database?srch=true&show=&type=vyrobc&fulltext=prisecnice&revize=&pocatecni=&konecny=&pusobiste=#vysledky> (poslední přístup dne 07.02.2024).

Universtität Innsbruck: „Die Instrumentenform Winkelharfe“, URL: [https:// www.uibk.ac.at/archaeologien/forschung/arbeitsgemeinschaften/musikarchaeologie/harfe/instrumentenform-winkelharfe.html#f1](https://www.uibk.ac.at/archaeologien/forschung/arbeitsgemeinschaften/musikarchaeologie/harfe/instrumentenform-winkelharfe.html#f1) (poslední přístup dne 23.4.2024).

Zajfrt, Zdeněk: „4 harfenické písničky“, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=UeVLEQZkk-w> (poslední přístup dne 13.03.2024).

Lexika:

Rudolf, Erzherzog von Österreich-Ungarn (1858-1889): Článek „Böhmen“, in: *Die österreichische Monarchie in Wort und Bild*, Abtheilung 1, Wien 1894. von

Wurzbach, Constant: Art. „Walter, Ignaz“, in: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Bd. 53, Wien 1886, S. 23.